

NEPAPRASTAS VAIKO GIMIMAS / ATSIKADIMAS LIETUVIŲ STEBUKLINĖSE PASAKOSE

JURGITA MACIJAUSKAITĖ-BONDA

Vytauto Didžiojo universitetas

Straipsnio objektas – lietuvių stebuklinių pasakų elementarieji siužetai, kuriuose vaizduojamas nepaprastas vaiko gimimas / atsiradimas.

Darbo tikslas – išanalizuoti vieną ES tipą (1.1.2.16.) apie nepaprastu būdu gimusius / atsiradusius vaikus. Gretindami su papročiais ir kalbine medžiaga, nagrinėsime herojų veiksmus, nuo kurių priklauso rezultatas (vaiko atsiradimas), t. y. išskirsime tų veiksmų sudedamąsias dalis – valingai arba netyčia atliekamus „judesius“, objektus ir metamorfozei palankias vietas, kurių jungtis pasakose išprovokuoja vaiko gimimą / atsiradimą. Kadangi herojų atliekami veiksmai gana paprasti ir neturi paslėpto reikšminio klodo, todėl dėmesys bus skiriamas tik objektų ir vietų semantinėms prasmėms atskleisti.

Tyrimo metodai – interpretacinis, lyginamasis.

Žodžių raktai: lietuvių tautosaka, elementarieji siužetai, nepaprastas vaiko gimimas, erotiniai simboliai.

Įvadas

Kūdikio pradėjimas ir gimimas – ypatingi įvykiai, liaudies sąmonėje susieti įvairiais archajinę pasaulėžiūrą atspindinčiais tikėjimais ir papročiais. Nepaprastas herojaus gimimas ar atsiradimas – vienas populiariausių lietuvių stebuklinių pasakų elementarusis siužetas (toliau – ES), pasitaikantis daugelyje pasakų tipų (pvz., AT 301 B, 327 F, 531, 700). Kūriniai paprastai pradedami pasakojimu, kad sutuoktinių (dažnai vyresnio amžiaus arba jau senelių) pora negalinti susilaukti kūdikio. Vėliau, su koku nors gyvu ar negyvu daiktu (pvz., trinka, žuvimi, žirniu) atlikus tam tikrą veiksmą, jų šeimoje atsiranda vaikas.

Bronislava Kerbelytė, sudarydama „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ I tomą (toliau – KLPTK), stebuklines pasakas išanalizavo struktūriškai ir semantiškai. Autorės sudaryta elementariųjų siužetų ir jų tipų rodyklė padėjo nesunkiai rasti ES apie nepaprastą herojų gimimą. Aptikti šeši ES tipai apie nepaprastu būdu atsiradusius / gimusius vaikus: 1.1.1.17., 1.1.2.7., 1.1.2.15., 1.1.2.16., 1.1.2.17., 1.2.2.17. (KLPTK I 335, 336, 349, 365–367, 391). Iš dešimtyje versijų pateiktų ES aprašymų paaiškėjo, kad skirtingų ES tipų herojai, siekdami išprovokuoti vaiko gi-

mimą / atsiradimą, atlieka daug ir įvairių veiksmų. Be to, juos atliekant naudojama nemažai skirtingų objektų. Straipsnyje apsiribosime tik vieno ES tipo – 1.1.2.16. „Herojus patalpina objektą į palankias sąlygas“ – analize (KLPTK I 366, 367). Šio tipo semantinei interpretacijai rasta daugiausia medžiagos.

Kaip minėta, straipsnyje remiamasi B. Kerbelytės parengto „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ duomenimis. Norint pateikti pavyzdžių iš konkrečių tekstų, naudojamosi Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekoje su-sistemintomis stebuklinių pasakų kopijomis ir santraukomis bei publikuotais teks-tais iš lietuviškų pasakų rinkinių. Lyginamajai analizei vertinga buvo medžiaga iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių liaudies mįslių kartotekos ir spausdintų smulkiosios tautosakos šaltinių.

Siekiant atskleisti vaiko atsiradimą išprovokuojančių herojų veiksmų prasmes, remiamasi ir etnologų darbais: pasakų herojų atliekami maginiai veiksmai neretai sietini su kalendorinių ir šeimos švenčių apeigomis. Daug vertingų žinių apie lie-tuviškus gimtųjų papročius pateikia šių papročių tyrėja Rasa Paukštytė-Šaknienė (1999) ir Jonas Balys, paskelbęs tikėjimų apie vaiko pradėjimą ir gimdymą (BIVV). Straipsnyje taip pat naudojamosi daugelio kitų lietuvių ir kaimyninių šalių autorių tyrimais apie gimtųjų, vestuvių ir kalendorinių švenčių papročius. Semantinę ES interpretaciją ypač palengvino Andrejaus Toporkovo (1995a, 1995b, 1995b), Marinos Valencovos, Liudmilos Vinogradovos (1999), Jelenos Levkijevskajos (2004) ir kitų rusų autorių darbai apie tradicinėje pasaulėžiūroje erotinę prasmę turėjusius objek-tus simbolius. Tautosakinė ir paprotinė medžiaga straipsnyje gretinama su kalbine.

1. Vaiko gimimas, siejamas su krosnimi / kaminu

ES tipas 1.1.2.16. „Herojus patalpina objektą į palankias sąlygas“ turi tris versi-jas, kurių rezultatas – nepaprastu būdu gautas naujas genties narys, t. y. gimęs / at-siradęs vaikas. Pirmoji versija – „Herojus padeda objektą į vietą, susijusią su maisto gaminimu“ (KLPTK I 366). Šiai versijai priskiriami ES, kuriuose motina ar senelis „nusikerta pirštą / nupjauna nykštį ir užmeta jį ant krosnies / pakrosnin / įdeda į puo-dą / į stuburą¹ / išspraudžia pirštą į praskeltą pagalį ir užmeta ant krosnies – gimsta sūnus“ (KLPTK I 365, AT 301 B, 441, 700): „senis, kirsdamas malkas, nukirto pirštą. Pagalį įskėlęs, išpaudė pirštą ir užmetė ant krosnies, o po trijų savaičių senutė išgirdo kūdikio verksmą. Taip senukai susilaukė sūnaus“ (BsLP 138, AT 301 B).

Išskirkime herojų atliekamo veiksmo sudedamąsias dalis:

1) nusikerta → pirštą [išspraudžia į praskeltą pagalį]

2) padeda → pirštą

↓

ant krosnies / pakrosnin / į puodą / į stuburą

Stebuklingą vaiko gimimą / atsiradimą išprovokuojančio maginio veiksmo se-mantiką padės atskleisti herojų naudojamų objektų (piršto, pagalio) ir transformacijai

¹ *Stuburas* – stulpas prie dūminės pirkios krosnies su angomis kam padėti (LKŽ XIII 1007).

palankių vietų (krosnies, puodo) prasmės įvairiuose liaudies kultūros kontekstuose interpretacija.

P i r š t a s. Pirštas – jau nuo antikos laikų visame pasaulyje žinomas *falo simbolis*, špyga – vyro (galbūt ir moters?) genitalijų simbolis. Tradiciniame lietuvių folklore simbolinis piršto / špygos vaizdinys gana retas². J. Balio paskelbtas tikėjimas, kad jei „laike santykių merga laiko špygą kišenėj, tai nepasidaro vaiko“ (BIVV 10). Tai vienas iš tikėjimų špygos apsaugine galia variantų, plg.: „Jei pamatysi burtininkę, turėk špygą kišenėj – nenuburs“ (LRD 261). Tačiau erotinė piršto simbolika labai aiški lenkų vestuvinėje dainoje – joje aptinkamas zuikio, įkandančio merginai į mažąjį pirštelį, vaizdinys, reiškiantis merginos nekaltybės praradimą (Левкиевская 2004: 617). Ukrainoje nuotaka, nenorinti tuoj po vestuvių susilaukti vaikų, sėdėdama prie stalo po savimi pasikišdavo tiek pirštų, kiek metų nenorėdavo pastoti. Kitas tikėjimo variantas nurodo, kad, norint susilaukti vaikų, reikia pasėsti nelyginį pirštų skaičių (ten pat: 618).

P a g a l y s. Pasakų personažai, atlikdami herojaus gimimą sukeliančius maginius veiksmus, dažnai naudoja ne tik pagali, bet ir kitas medžio formas – kaladę / rąstą ar daiktus, kurie transformuojasi į vaikus ne tik užmesti už / ant krosnies, bet ir įkišti į kamina (KLPTK I 366, ES tipas 1.1.2.16., AT 327 C, F) arba padėti į kokią nors kitą vietą, pavyzdžiui, šulinį (KLPTK I 367, ES tipas 1.1.2.16., AT 702 B*). Šie pasakose minimi mediniai objektai senojoje pasaulėžiūroje turėjo simbolines reikšmes. Rąstas / trinka / lazda / kartis / kuolas buvo naudojami XIX–XX a. vestuvių ir kalendorinių švenčių ritualuose (Kerbelytė 1997: 72) bei liaudies magijoje. Daugelyje Europos ir kitų pasaulio šalių kalendorinių švenčių metu buvo tampomas rąstas ar trinka. Pažymėtina, kad ritualas būdavo atliekamas išskirtinai vaikinų ir netekėjusių merginų ar senmergių. Trinką rišdavo prie kojų ir sumitusiems senberniams (Кербелите 1996: 342, 343). Kartis su stebule ar vainiku būdavo iškeliami prie klėties per jaunavedžių sutiktuves (Buračas 1993: 347) ar prikeltuves (Kerbelytė 1997: 72). Baslio atžalos – viena iš priemonių gydantis nuo nevaisingumo: „Bevaikiams reikėjo rasti medžio kuolą, laibagaliu įbestą žemėn, nuo kurio augo atžalos, jas reikėjo nuskinti, sušutinti ir išgerti“ (Paukštytė 1999: 29, 30). Gimus mergaitei, vandenį, kuriuo ji pirmą kartą buvo nuprausta, pildavo ant vartų stulpelio / vartelių stulpų / dvikamienių medžių. Tikėjo, kad tada ji greitai ištekės (ten pat: 59; BIVV 24). Žinoma nemažai vestuvinių Kūčių / Užgavėnių būrimų, kuriuose figūruoja pagaliai / tvoros stulpeliai / malkos (Balys 1993: 31, 93; AK 161), tačiau čia, atrodo, svarbesnė yra skaičių magija, o ne objekto prasmė. Taigi visi šie ritualai ir maginiai veiksmai, kuriuos atliekant naudojami ir analizuojamose stebuklinėse pasakose aptinkami mediniai objektai, vienaip ar kitaip sietini su vaisingumu ir / arba jo didinimu, erotika. Tradicinėje pasaulėžiūroje populiarią pailgos formos medinio daikto asociaciją su faline simbolika tiesiogiai išreiškia J. Balio paskelbtas draudimas: „Jei nešdama malkas neščia moteris randa mieto³ galą, tai nereikia imti, nes vaiko bus dideli lyties organai“ (BIVV 14). Taigi kalbamajame ES aptinkami

² Beje, šiais laikais didžiojo piršto, rodomo užlenkus visus kitus, simbolika visiems suprantama.

³ *Mietas* – kuolas, baslys; *mietgalys* – prastas mietas (LKŽ VIII 157, 158).

pirštas ir pagalys veikiausiai taip pat sietini su *faline simbolika*. Tiesa, herojaus sprendimas nukirstą pirštą išprausti į praskeltą pagalį lieka mįslingas.

K r o s n i s. Visuose I.1.2.16. tipo pirmosios versijos ES aprašymuose figūruoja krosnis. Be jau minėtų ES, yra dar trys: Seneliai bezda į krosnį – atsiranda vaikas; Senis nutašo berniuką ir padeda ant krosnies – tas atgyja; Moteris padeda žirni ant krosnies – atsiranda sūnus (KLPTK I 366). Šiose pasakose ypač žavus paprastumas, netgi tiesmukumas nusakant naujo pasakos herojaus atsiradimą iš už krosnies / kamino: „Vyras ištašęs iš alksnio vaikeli, pavadinęs Martynu ir užmetęs už pečiaus. Po trejų metų išlindęs tvirtas vaikelis“ (SIŠLP 102, AT 301 B); „Diedas iš pagalio ištašė berniokaitį, kaminan įkišo – ir pasidarė juodas berniokaitis“ (LTR 4151(32), AT 327 F).

Senijoje lietuvių pasaulėžiūroje krosnis sieta su gimimu ir net laikyta tam tikra *gimdos analogija*. Krosnies analogija su gimda akivaizdi draudime nėščiajai kišti į krosnį atbulas malkas. Tikėta, kad šio draudimo nesilaikančiai moteriai vaikas gims atbulas (Paukštytė 1999: 40). Idioma „pečių ardyti (plėsyti)“ reiškia „gimdyti“ (LKŽ IX 734), o vaikui gimus, kaimynams sakoma: „pečius sugriuvo“ (LTR 1978/154/), t. y. vaikas gimė. Pasak J. Balio, moteriai gimdant, „bobutė atidaro visas pečių juškas ir dureles, sako, kad tada ‘viskas atsidaro’“ (BIVV 20). „Viskas“ šiuo atveju veikiausiai reiškia gimdos kaklelį, tik jam kaip reikiant atsivėrus gali gimti vaikas. Kad būtų lengviau gimdyti, kartais į lauką būdavo išnešamas krosniadangtis, duodama išgerti krosnį kūrenant iššokusių angliukų (Paukštytė 1999: 54). Krosnies ir gimdos analogija randama ir slavų gimtųjų folklore (Шумов, Черных 1996: 182; Топорков 1995б: 310; Бласкина 2001: 74).

Krosnis figūravo ir vestuvių papročiuose. Pasak Angelės Vyšniauskaitės, „trikartinis (vėliau vienkartinis) nuotakos apėjimas aplink stalą yra apeiginio ėjimo aplink židinių liekana“ (Vyšniauskaitė 1964: 492). Šį lietuvių paprotį aprašo XVI–XVII a. autoriai (žr. Jurginis, Lukšaitė 1981: 212). A. Vyšniauskaitės teigimu, apeidama krosnį, nuotaka visų pirma tarsi atsiveikindavo su tų namų dvasiomis (Vyšniauskaitė 1964: 492). Senijoje pasaulėžiūroje krosnis buvo suvokiama ir kaip mitinį įprasminimą turinti trobos vieta, kelias, kuriuo į namus gali patekti ar iš jų išeiti vėlės ir mitinės būtybės⁴. Panašių tikėjimų būta ir slavų tautose (Топорков 1995б: 310). Vis dėlto krosnies apėjimą galima interpretuoti ir kaip tam tikrą *vaisingumo burtą*, nes svarbiausias vestuvių apeigų tikslas – giminės pratęsimas. Veikiausiai kaip tik tokią apeigos reikšmę atspindi Dzūkijoje iki šiol išlikęs paprotys „einant aplink stalą jaunajai ir ją lydinčioms pamergėms pačiupinėti staltiesę. Kupiškio apylinkėse tikėta, kad kiek pamergių praeidamos čiuptels už staltiesės, tiek būsimoji jaunamartė pagimdysianti vaikų“ (Vyšniauskaitė 1964: 493). Su vaisingumu greičiausiai sietinas ir dar jėzuitų raštuose minimas paprotys, jaunajai atėjus į vyro namus, palikti dovanas ant krosnies (Jurginis, Lukšaitė 1981: 212). Šis paprotys Lie-

⁴ Kad krosnyje kenčia vėlės, užfiksuota sakmėse: „Marti girdi krosnyje vaitojant / per sapną pamato mirusį artimąjį; vėlė pasako, kad kenčia krosnyje. Marti nekarštai kūrena krosnį; po metų / trejų vėlė padėkoja ir išnyksta“ (KLPTK III 89).

tuvoje išliko iki XX a. pradžios. Marti, įėjusi į vyro namus, užmesdavo juostą ant krosnies priekakčio, kai kur juostą ar rankšluostį jaunamartė ant krosnies uždėdavo prikeltuvių rytą (Vyšniauskaitė 1967: 42, 45).

Krosnis senojoje pasaulėžiūroje turėjusi ir papildomų konotacijų: dėl kūrenusios ugnies ji imta sieti su meile, meilės liepsna. Ši metaforinė krosnies reikšmė įprasminama rusų meilės užkalbėjimuose, pavyzdžiui: „Išeisiu aš į gatvę, į Dievo šviesą, pažiūrėsiu į lygų lauką. Lygiame lauke 77 varinės, šviesios, įkaitusios krosnys, ant tų 77, ant tų varinių, ant šviesių, ant įkaitusių krosnių yra po 77 raganas žiežulas (*бабы-яги*); pas tas 77 raganas žiežulas – po 77 dukteris, pas tas 77 dukteris – po 77 pagaikščius (?) ir po 77 šluotas.“ Paskui prašoma „pridžiovinti“ Dievo tarnaitę N (užkalbamosios vardas) ir pridedama: „kol smarkiai dega varinės, įkaitusios krosnys, tol tegu ir Dievo tarnaitė N (vardas) dėl jo kepa ir kaista“ ir t. t. (Познанский 1995: 205).

Krosniai (taip pat kaminui) atsirasti tiriamuose siužetuose galėjo turėti įtakos ir jos savybės. Užkurta krosnis – šilčiausia trobos vieta. Slavų tautose naujagimis iškart būdavo guldomas ant krosnies. Sakydavo, esą ant krosnies ir neišnešioti kūdikiai išgyvenantys. Kaip teigia Tatjana Blaskina, naujagimio guldymas ant krosnies gali būti aiškinamas racionalių požiūriu – ten šilta; tačiau šis veiksmas, pasak autorės, galėjęs turėti ir simbolinę reikšmę – ant krosnies paguldytas pirma laiko gimęs kūdikis šitaip tarsi „išnešiojamas“ iki galo (Бласкина 2001: 74). Kartais sakoma, jog neišnešiotas kūdikis ant krosnies guldomas tam, kad ten „išgulėtų“ tą laiką, kurį turėjo praleisti motinos iščiose (Боранов 2001: 20). Slavuose taip pat praktikuotas „kūdikio perkepimas“ (*перепекание ребенка*). Apeigos metu naujagimis trumpam būdavo įkišamas į krosnį, kad pasitrauktų nuo jo visos ligos, ir vaikas „atgimtų“ sveikas bei stiprus (Топорков 1995б: 310). Radvilė Racėnaitė užsimena, jog „šiam kontekste paminėtina tradicija jauniausiąjį šeimos vaiką vadinti pagranduku, o silpno proto asmenį ‘nedakepusiu’“ (Racėnaitė 2005: 107).

Mūsų analizuojamo ES tipo pirmosios versijos ES aprašymuose taip pat figūruoja indai / podėliai, kuriuose maistas gaminamas / laikomas: puodas / piesta / statinė. Tradiciniame Lietuvos kaime namų ruoša ir maisto gaminimu paprastai rūpinosi moterys, dažniausiai – motinos, taigi pasakų ES apie stebuklingą vaiko atsiradimą iš vietų, susijusių su maisto gaminimu, pobūdį galėjęs paveikti simbolinis moters reprodukcinė funkcija perkélimas į labiausiai su jos kasdiene veikla susijusius objektus⁵. Kai kurios šių gana skirtingų objektų formos ypatybės (įdubimas, anga) galėjusios kelti asociacijų ir su *moters fiziologija*. Taigi mitologiniu požiūriu indai / podėliai, kuriuose maistas gaminamas / laikomas, taip pat kaip ir krosnis, veikiausiai simbolizavo moterį ar jos gimdą. Dėl to galima spėti, kad piršto, metamo ant krosnies / pakrosnin / į puodą, vaizdinys yra savotiška simbolinė lytinio akto, po kurio gimsta kūdikis, analogija.

⁵ R. Racėnaitė teigia, kad moters mirtį pranašaujantys reiškiniai taip pat vyksta „tokiose vietose, kurios tradiciškai siejamos su moters veikla“ (Racėnaitė 2005: 106).

2. Su kaminu siejamas vaiko gimimas

Krosnį analizuojamuose ES kartais keičia kaminas: „Senis nutašo berniuką ir įkiša į kaminą – tas atgyja“ (KLPTK I 366, ES tipas 1.1.2.16., AT 327 C, F):

1. sukuria → vaiko imitaciją (medinę berniuko figūrėlę)

2. įdeda → vaiko imitaciją (medinę berniuko figūrėlę)

↓
į kaminą

Herojaus noras išsidrožti iš medžio trokštamą vaiką atrodo gana logiškas, todėl šios temos plačiau nenagrinėsime. Mums svarbesnė vieta, kurioje įvyksta magiškas pasikeitimas.

Lietuvių kalboje žodis „kaminas“ gali būti vartojamas kaip krosnies sinonimas ir reikšti krosnį, židinį, ugniakurą. Kita, visoje Lietuvoje žinoma kamino reikšmė – dūmtraukis, anga, per kurią iš krosnies į lauką išeina dūmai (LKŽ V 117). Krosnis tautosakoje siejama su moteriškumu, motinyste, o kaminui priskiriama labiau *vyriška simbolika*. Tai tikriausiai lėmė paties žodžio vyriškoji giminė. Vaizdingas lietuvių kalboje vartojamas kamino palyginimas su vyru, sakoma: „vyrai kaip kaminai“ (LKŽ V 177, XIX 504), t. y. gražūs, aukšti. Dažniausiai vyru kaminas įvardijamas ir mįslėse, pavyzdžiui: „Senas senelis sėdi ant stogo ir pypkę rūko“ (LTt V 6679); „Aukštas ponaitis ant stogo pypkę rūko“ (LTt V 6681); „Aukštas ponaitis – labai juodas“ (LTt V 6690)⁶.

Kamino vaizdinys randamas Kūčių būrimuose: „Naktį dvyliktą valandą reikia nusivilkti nuogai, vienoj rankoj turėti žvakę, o antroj veidrodį ir eiti tris kartus apie kaminą. Tenai sutiksi savąjį“ (Balys 1993: 34); „Kūčių naktį, dvyliktą valandą, reikia užlipti ant aukšto ir nuogai tris kartus apibėgti aplink kaminą. Pamatysi savo būsimą vyrą“ (Ulčinskas 1995: 82, 83). Kaminkrėtys dalyvauja Europos tautų kalendarinėse ir vestuvinėse apeigose (Kerbelytė 1997: 72). Su *vaisingumu* siejamą kamino simboliką atskleidžia Altajuje per vestuves atliekama apeiga, kurios metu pjaunamas berželis (švento medžio paprastai pjauti negalima) ir statomas naujuose namuose, įrengtuose specialiai jauniems. Berželio kotas įtaisomas ugniakure, o viršūnė įkišama į kaminą (Кербелите 1996: 332). Vestuvių tikslas – giminės pratęsimas, todėl ši apeiga, kaip ir daug kitų per vestuves atliekamų, tikriausiai sietina su vaisingumu, jo skatinimu, linkėjimu jaunavedžiams kuo greičiau susilaukti palikuonių. Kaminas čia veikiausiai simbolizuoja moters seksualumą, o berželis – falo simbolis. Apie medžio erotinę simboliką vestuvių papročiuose yra rašiusi B. Kerbelytė (ten pat: 330–353). Pasak autorės, tokią pat simbolinę prasmę turi ir Lietuvoje, Moldavijoje bei kai kuriose kitose šalyse virš vestuvinio stalo viršūne žemyn kabinamos eglutės ir šiaudiniai sodai (ten pat: 341). Lietuvoje vestuviniai sodai būtinai puošti bent pora obuolių ir keleta kekių negliaudytų riešutų,

⁶ Plg.: krosnis mįslėse užnemaama kaip moteris, pavyzdžiui: „Stovi boba gryčioj, o galva ore“ (LTt V 6668).

retkarčiais sodo viduje būdavo įstatoma lėlė (Buračas 1993: 358). Šie vaisiai ir lėlė vestuvinėse apeigose – *vaisingumą* simbolizuojantys objektai.

Taigi analizuojamame ES kamino semantika sietina su *erotine, vaisingumo simbolika*.

3. Vaikai „bezdukai“

ES tipe 1.1.2.16. aprašytas vienas keisčiausių veikslių, kuri atlikę, herojai susilaukia vaikų, – bezdėjimas į piestą / krosnį / grūstuvę / puodą / kaladę / statinę / peludę / vagelį⁷: „Gyveno dziedas su bobu ir neturėj vaikų. Apėjo visų pasaulį, kad jiems davė rodų. Pasistatyt kit puodų ir bezdėkit puodan. Jiej abu atsitūpė bezdėj, bezdėj, kol išbezdėjo bezdiukų <...>“ (LTR 2941/14/, AT 327 F); „Senis ir senelė neturėjo vaikų. Bezdėjo abu pieston, išbezdėjo Bezdziuką“ (LTR 3464/55/, AT 327 F); „Porina boba dievui ištašyti vagelį – ji išbezdesianti Bezduką. Išbezdėjo Bezduką <...>“ (DPDI 34, AT 327 F); „Diedas su bobu <...> įlipo į peludę, bezdėjo, bezdėjo ir išbezdėjo vaiką, kuri pavadino Bezdiuku“ (LTR 2941/50/, AT 327 F).

Sunku paaiškinti, kodėl senojoje lietuvių pasaulėžiūroje „oro gadinimas“ buvo asocijuojamas su žmogaus reprodukcinėmis galiomis. Galbūt šis veiksmas sietinas su liaudyje gyvavusiu tikėjimu magiška tam tikrų kūno išskyrų galia. Antai pasakose aptinkami ES apie stebuklingą vaiko atsiradimą iš skystų kūno išskyrų: „Motinos ašara įkrenta į kibirą su vandeniu – gimsta sūnus“ (KLPTK I 367, ES tipas 1.1.2.16., AT 312 D).

Taigi šiame skyrelyje pabandysime atskleisti piestos (kitų šio ES aprašyme minimų objektų semantika jau išanalizuota) simbolinę reikšmę.

B. Kerbelytė užsimena, kad pasakose ir sakmėse „lazda / rąstas ir piesta yra ekvivalentiškos maginės priemonės“ (Kerbelytė 1997: 72). Piesta aptinkama ir sakmės apie pieną atimančias raganas variantuose: vyrai, imituodami moterų atliekamus maginius veiksmus, pasitėpa pažastis iš moterų palikto indo / užvalgo tešlos, prisiriša prie piestos / rąsto / pasiima stebulę (ten pat). Gali būti, kad sakmėje ir analizuojamuose pasakų ES šie buities daiktai naudojami kaip erotinės kilmės simboliai.

Kaip teigia A. Toporkovas, slavų tautosakoje piesta – „erotinis simbolis, įpraminantis moteriškus reprodukcijos organus“ (Toporkov 1995b: 369). Ji dažnai naudojama rytų slavų vestuvių papročiuose, ypač pokštaujant. Pavyzdžiui, Baltarusijoje, pas nuotaką atvykus jaunojo pulkui, būdavo atliekama vandens „grūdimo“ piestoje apeiga (ten pat). Paskutinę vestuvių dieną aplink piestą sustatę „tuokdavo“ jaunųjų tėvus (ten pat). Baltarusijoje užrašytas šmaikštus paaiškinimas, iš kur atsirandantys vaikai: „З неба упаў, Да у ступу папаў, А с ступы вылез – И вот якой вырац“ (ten pat) (‘Iš dangaus nukrito, Į piestą įkrito, Iš piestos išlindo – Ir štai koks išaugo’). Piesčius, lazda buku galu, kuria piestoje grūdami grūdai, slavų papročiuose taip pat erotinis simbolis (Toporkov 1995a: 306). Taigi šios žinios iš

⁷ *Vagelis* – 1) kaištelis ratams, durims ar šiaip kam užkišti; 2) geležinis ar medinis kuolas, kalamas į žemę gyvuliams rišti; 3) akėčių virbalas (LKŽ XVII 815).

slavų tradicinės kultūros patvirtina mūsų spėjimą, kad maistui gaminti / laikyti skirti indai / podėliai moterį ar moters gimdą galėję simbolizuoti ir senojoje lietuvių pasaulėžiūroje.

Daugumoje lietuvių mįslių apie piestą vaizdas kuriamas pasitelkiant išvien erotines aliuzijas, pavyzdžiui: „Drūta boba kaip kaladė, kas narėja, tas pabadė“ (LTR 13/480/); „Trumpa drūta kaip kaladė, kas norėjo, tas ir badė“ (LTR 878/151/). Piesta šiose mįslėse prilyginama moteriai, o piestos įdubimas – moters lytinių organų metafora. Tuo tarpu piesčius mįslėse siejamas su vyro lytiniais organais, pavyzdžiui: „Tėvo bukės apibukės, motkos skylė apyskylė“ (LTR 1658/689/); „Mamos pleksnė, tėvo buldokas“ (LTR 37/1935/). (Plg.: Ukrainos Polesėje per vestuves piestą „rengdavo“ moteriškais drabužiais, o piesčių – vyriškais ir imituodavo, kad su jais kas nors grūdama, Топков 1995b: 369.)

Taigi piesta mūsų analizuojamuose ES – *erotinis simbolis*, įprasminantis moters reprodukcijos organus.

4. Vaikas iš vandens

Trečiojoje ES tipo 1.1.2.16. versijoje „Herojus padeda objektą į vandenį“ „Žmogus nudrožia lazda ir įmeta ją į šulinį – atsiranda vaikas“ (AT 702 B*), „Motinos ašara įkrenta į kibirą su vandeniu – gimsta sūnus“ (AT 312 D). Herojų atliekamus maginius veiksmus galima išskaidyti:

1) nudrožia → lazda

2) įmeta → lazda

↓

į vandenį (šulinį)

1) verkia → ašara

2) įkrenta [nevalingas „judesys“] → ašara

↓

į vandenį (kibirą su vandeniu)

Nudrožtos lazdos prasmė šiame ES veikiausiai tapati jau minėtų kituose ES apie nepaprastu būdu gimusius vaikus aptinkamų medinių daiktų – pagalio, kaladės, rąsto – prasmei ir sietina su *faline simbolika*.

V a n d u o. Vanduo senojoje pasaulėžiūroje simbolizavęs *vaisingumą, gyvybingumą*. Tai rodo tautosaka ir papročiai. Derlingumui užtikrinti įvairių kalendorinių (žr. Katkus 1949: 198; Balys 1993: 74–76, 128, 129) ir darbo švenčių metu laisvytasi vandeniu (žr. Buračas 1932: 102; Kerbelytė 1997: 72; Macijauskaitė-Bonda 2006: 177), kalendorinių švenčių metu praktikuotas ritualinis apsiprausimas (LRD 263). Vanduo buvęs svarbus ir vestuvių papročiuose. Pasak Rimanto Balsio, „ir nuotakos pavedimo jaunikiui vanduo, ir jaunųjų sutiktuvių vanduo simbolizuoja nuotakos ir jaunikio jungtį, linkint jaunesiems vaisingumo“ (Balsys 2005: 67). „Tokią

pat prasmę turi ir „Sūduvių knygelėje“ aprašytas paprotys, kur jaunąją parvedlavus jai plaunamos kojos, o likusiu vandeniu šlakstoma jaunujų lova, svečiai, namų apyvokos daiktai“ (ten pat). Vėlesniais laikais Žemaitijoje lova buvo šlakstoma jau šventintu vandeniu, saugant jaunuosius nuo burtų. Taip pat žinotas paprotys vandeniui aplieti po keltuvių einančius iš klėties jaunuosius (ten pat).

Pasakose dažnai minimas gyvasis / gyvybės vanduo (pvz., AT 303, 516, 519, 551). Savotiška jo analogija – liaudyje populiarūs tikėjimai tam tikrų vandens telkinių gydomąja galia. Slavai tikėjo, esą „pirmasis“ vanduo, pasemtas iš naujai iškasto šulinio dugno, galįs pagydyti nuo nevaisingumo, todėl jo duodavo atsigerti nevaisingoms moterims (Валенцова, Виноградова 1999: 536, 540). Galimas daiktas, jog vandens vaisingumo galia išreiškiamą ir viename pasakos „Slibino nugalėtojas“ (AT 300) variante: „Kartą senukas susapnavo sapną, [kad] kas atsigers vandens iš upės, tas turės vaiką. Žvejo pati atsigėrė ir susilaukė sūnaus“ (LTR 4788/122/). Etiologinėse sakmėse ir kalendorinėse dainose vanduo – tai aplinka, kurioje vyksta pasaulio kūrimas: „Dievas subadė obuolį ir įmetė į vandenį – atsirado žemė“, „Velnius / antras Dievas / antis nėrė į marių dugną ir išnešė Dievui smilčių. Dievas pasėjo smiltis ant vandens – atsirado žemė“ (KLPTK III 24).

Viename pasakos „Ragana ir žvejojantis berniukas“ (AT 327 C, F) variante sakoma, jog senelis „juodą vaikėlį“ tiesiog „sužvejojęs“ (KLPTK I 165). Šis ES, be abejo, sietinas su visoje Lietuvoje paplitusiais aiškinimais vaikams, esą kūdikį bobutė upelyje / šaltinyje / baloje ar pan. suradusi / sugavusi / sužvejojusi: „Nuprausus kūdikį ir sutvarkius ligonę, įleidžiami vaikai, kuriems pranešama, kad bobutė radusi beskalbdama upely ar ežere berniuką ar mergaitę ir sugavus atnešusi mamytei ir jiems, vaikams, broliuką ar sesutę“, „Vaikams sako, kad iš balos kūdikį (bobutė) ataneša, o jei esti žiema, tai sako, kad iš sniego atanešė“, „Bobutė sužvejojusi ežere ar kūdroje ir atnešusi motinai“ (BIVV 30). Latvių liaudies dainose vaikai „pagaunami, sužvejojami“ upėje ar ežere (Višinskaitė 2003: 84). J. Balys aiškina, jog tikėjimas, kad žmogus esąs kilęs iš vandens, yra susijęs su kitu tikėjimu, kad prieš gimdami vaikai kaip varlės gyvena vandenyje. Kadangi gandrai gauda varles, tai jis gali sugauti ir atnešti kūdikį. Todėl tikėjimas laikytinas senu (Balys 1943: 2). Kitas, Lietuvoje kiek mažiau paplitęs, tačiau Vakarų Europoje populiarus (Cocchiara 1980: 13, 14) aiškinimas vaikams, kad kūdikį „bobutė pagavo miške ir atnešė“ (BIVV 30), stebuklinėse pasakose taip pat paliko atgarsį. Pasakose teigiama, jog herojai vaikus radę medyje / medžio drevėje / po medžiu: „Senelis kirto alksnius malkom – strykt iš malkos iššoko berniukas. Toks gražus!“ (DPDI 35, AT 327 F); „Senų senovėje gyveno audėjas su žmona. Jie turėjo trijų mėnesių sūnų. Kartą pristigo jie darbo, pristigo ir duonos. Išėjo į mišką uogauti. Vaiką paliko medžio drevėje. Prisiuogavę rado du visiškai vienodus vaikus. Augino abu, abu vienodai – Jonais vadino“ (LTR 985/56/, AT 300); „Vyras rado po liepos medžiu vaiką ir augino“ (LTR 1368/1682/, AT 327 F).

Su vaisingumu siejamos vandens semantikos negalėjo nepaveikti ir tai, kad motinos gimdoje kūdikis auga apsuptas vandens, o gimsta tam vandeniui nubėgus.

Šulinys. Trijuose pasakos „Mergelė uogelė“ (AT 702B*) variantuose, kaip minėta, vaiku pavirsta į šulinį įmesta nudrožta lazda (KLPTK I 366, ES tipas 1.1.2.16.). Šulinys, kaip ir krosnis, liaudies tradicijoje tam tikrame kontekste sietas su *gimimu* ir taip pat laikytas *gimdos analogija*. J. Balys yra paskelbęs du būrimus, iliustruojančius simbolinį šulinio palyginimą su gimda: „Kai moteris nenori turėti vaikų, tai turi nusinešti pirtin savo mėnesines ir užpilti ant krosnies, sakydama: „Prakeikiu visą savo veislę“. Bus girdėti didelis cypimas, tai jos vaikai kris į pragarą“, „Norint, kad vaikų nebūtų, reikia rūbinių (kraujo) įleist spynon ir užrakint, spyną įmest išdžiūvusian šulinin, tai nebus nei vieno vaiko“ (BIVV 9). Panašūs maginiai ritualai žinomi ir slavų tautosakoje. Nuotaka, pirmaisiais vedybinio gyvenimo metais nenorinti susilaukti palikuonių, prieš jungtuves į šulinį įmesdavo užrakintą spyną⁸; kai šeimoje dažnai mirdavo vaikai, pribuvėja per laidotuves kūdikio karstelin įdėdavo spyną, o raktą išmesdavo į šulinį (Валенцова, Виноградова 1999: 539). Šulinys naudotas ir kenkėjiškoje gimtųjų magijoje: „Sako, kad jei namuose laukia kūdikio, tai reikia, kai troboje, išskyrus ligonę, nieko nėra, įmesti šulinin arba trobon tų namų geldą, tada gims mergaitė. Taip daro kerštingi kaimynai, kad negimtų berniukas“ (BIVV 11)⁹.

Šulinio vaizdiny populiarus lietuvių ir slavų kalendorinių švenčių vedybiniuose būrimuose bei slavų vestuvių papročiuose. Tikėta, kad mergina, prie lovos / po lova iš šiaudelių / pagaliukų / skiedrų sudėlijusi simbolinį šulinėlį, susapnuos prie šulinio ateinančią atsigerti vaikiną – savo būsimą vyrą (Валенцова, Виноградова 1999: 540; АК 163). Sakyta, kad būsimą jaunikį galima išvysti ir tiesiog pažiūrėjus į šulinį (Валенцова, Виноградова 1999: 540). Lietuvoje, Ukrainoje ir Baltarusijoje merginų mėgtas būrimas šv. Andriejaus naktį aplink šulinį sėti linus, aguonas arba kanapes (ten pat; Vaicekaskas 1995: 346). „Per Šv. Andriejų kanapes sėja apie šulinį. Triskart apeina šulinį, barstydami kanapes, ir taką nubarsto, kuriuo pareina, ant patalo pabarsto, sakydami: „Andriejau Andriejau, kanapes pasėjau! Duok man laimingą sapną“. Tą naktį turi susisapnuoti būsimas vyras arba pati“ (AED 385). Slavams šulinys buvo svarbus ir vestuvių papročiuose, įvesdinant nuotaką į vyro giminę: populiarus paprotys rytą po vestuvinės nakties nuotaką vesti prie šulinio. Vandens parnešimas iš šulinio – ritualinis išmėginimas nuotakai įsiliejant į vyro šeimą (Валенцова, Виноградова 1999: 539).

Taigi šulinys kai kuriuose liaudies papročiuose bei tikėjimuose ir liaudies magijoje turėjo tam tikrą simbolinę *erotinę prasmę*; negali būti, kad šulinio vaizdiny su gimimu ir vedybomis siejamame folklore aptinkamas atsitiktinai. Rusų folkloristės M. Valencova ir L. Vinogradova erotinių motyvų, kuriuose šulinys – moteriškų re-

⁸ Slovakijoje tam reikalui moterys mesdavo spyną į kapo duobę per giminaičio laidotuves (Валенцова, Виноградова 1999: 539).

⁹ Moterų ir vyrų darbo įrankiai dažnai naudoti gimtųjų magijoje: tam, kad gimtų berniukas, vyras guldamas į lovą užsikišdavo už juostos kirvį, nemeistraudavo moteriškų darbo įrankių (kočėlų, kultuvių ir kt.) (Dundulienė 2005: 64; Paukštytė 1999: 42); vaikui gimus, „berniuko bambelę pjauna padėję ant kirvio su knyga, kad būtų geras darbininkas ir mokėtų skaityti, o mergaitės ant kultuvės, kad būtų gera darbininkė (skalbėja)“ (BIVV 21).

produkcijos organų simbolis, išvelgia ir slavų mįslėse bei kai kuriose pasakose, atitinkamas vyriškumo simbolis čia – arklys: „Нельзя ли напоить моего коня в вашем колодезе?“ (ten pat: 540) (‘Ar negalėčiau pagirdyti savo arklio jūsų šulinyje?’).

A š a r a. Viename mūsų analizuojamų ES aprašyme į kibirą su vandeniu¹⁰ įkrenta motinos ašara, ir taip jai gimsta sūnus (KLPTK I 367, ES tipas 1.1.2.16., AT 312 D). Sakmėse bei pasakose ne tik iš ašaros, bet ir iš vandens / seilių gali atsirasti žmogus. Sakmėje pasakojama, jog iš vandens, Dievui besiprausiant nutiškusio nuo veido, atsiradęs žmogus (LTR 10b/121/, cit. iš Būgienė 1999: 31), pasakoje „Raganos nužudyti jaunuoliai“ (AT–) raganos gulbe paversta karalienė paima vyro seiles ir iš jų išperi sūnus (KLPTK I 366, ES tipas 1.1.2.15.). Ašarai, kaip ir vandeniui, stebuklinėse pasakose teikta simbolinė *gyvybingumo galia*. Pasakose ašaros gydo: „Klajojo klajojo aklas [karalaitis], bet rado mergą. Ta verkti, jį apsikabinus. Nuo jos ašarų jo akys pasveiko“ (LMD I 133(164), p. 116, AT 531); „Eidamas aklas [karalaitis] surado mergaitę. Jie pasibučiavo. Mergaitė pradėjo verkti, ir jis vėl pražiūrėjo“ (LTR 4840/115/, AT 310).

5. Vaikas iš po pagalvės

ES tipo 1.1.2.16. ketvirtojoje versijoje „Herojus padeda objektą į minkštą vietą“ (KLPTK I 367) „Senelis padeda paukščiuką / motina padeda žirnių po pagalve – atsiranda sūnus“, „Piemuo įdeda uogą į pirštinę / kišenę – atsiranda mergaitė“ (KLPTK I 367, 312 D, AT 702 B*). „Piemenukas ganė gyvulius, rado uogelę ir įsidėjo pirštinėn. Uogelė pavirto mergele“ (LTR 5115/141/, AT 702 B*). „Vienas kerdžius miške rado didelę uogą ir įsidėjo ją į kišenę. Po valandos iš uogos atsirado graži pana“ (LTR 2201/15/, AT 702 B*). Herojų veiksmo schema gana paprasta:

padeda → paukščiuką / žirnių / uogą
↓
po pagalve / į pirštinę / į kišenę

P e r i n i m a s. Šie ES artimi tiems, kuriuose figūruoja krosnis ar kaminas, nes nors pagalvė / pirštinė / kišenė pačios nešildo, bet čia padėti daiktai ilgai laiko šilumą ir neatvėsta. Daiktai į vaikus šiuose ES transformuojami juos tarsi „perinant“. Įdomu, kad vienoje mįslėje krosnis irgi prilyginama gūžtai: „Pilnas aruodas raudonų kiaušinių“ (žarijos krosnyje) (LTt V 5572). (Plg.: ES tipo 1.1.2.15. trečiojoje versijoje herojus, siekdamas susilaukti palikuonio, mėgdžioja perinti paukštį: „Senelis randa dvylika / dešimt / keturiasdešimt vieną / šimtą vieną kiaušinių; senutė išperi tiek sūnų“ (KLPTK I 366, 1.1.2.15., AT 327 B); „Senelė piestoje peri vaiką – atsiranda vėdariukas“¹¹, KLPTK I 366, 1.1.2.15., AT 327 B). Kiaušinis daugelyje pasaulio kultūrų yra gyvybės, vaisingumo simbolis. Kiaušinius magijoje, siekdami

¹⁰ ES, kuriame minimas kibiras, gali būti artimas tiems ES, kuriuose figūruoja su maisto gaminimu / laikymu susiję objektai.

¹¹ Šis žodis reiškęs kokią nors pateikėjų tiksliai neapibūdinamą ligą arba skausmą kurioje nors kūno vietoje. Tuo tarpu viena iš žodžio „vėdaras“ reikšmių – ištižėlis, apsideidėlis (LKŽ XVIII 468).

susilaukti palikuonių, naudojo tiek moterys, tiek vyrai: „Ožinių kaime jaunikis, važiuodamas pirštis, išgerdavo žalią kiaušini, kad gautų vaisingą pačią“ (Dundulienė 2005: 62), ištekėjusios moterys vyrus, kad būtų vaisingi, taip pat valgydindavo žaliais kiaušiniiais (ten pat: 63). „Kad nevaisinga moteris pastotų, reikia paimti karvelio kiaušinio lukštą, iš kurių išsiritu maži karveliukai, juos sudeginti ir peklus gerti su arbata arba įmaišyti į blynus“ (BIVV 8); „Jei moteris negali susilaukti sūnaus, reikia sugerti dvylika kiaušinių su (gaidžio) gymiais“ (BIVV 10). Įdomu, kad Kūčių būrimuose moterys simboliškai lyginamos su vištomis, o vyrai – su gaidžiais: „Berniokai Kūčioj, jau pavalgį, eina vištų traukt. Jei višta kudakuoja, saka, gausi pačių rėksnį. Jei višta tyli – pati bus sukalbama“ (AK 163); „Vakarą mergaitės duoda gaidžiui duonos, grūdų ir vandens. Jei gaidys lesa duoną – gaus dykaduonį vyrą, jei grūdus – darbininką, jei geria vandenį – girtuoklį“ (Balys 1993: 35).

Žirnis, uoga. Žirniai ir uogos Lietuvos kaime XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje buvo vieni iš apeiginių valgių, valgytų per kalendorines šventes. Kūčių vakaro apeigose žirniai simbolizuoja *vaisingumą*: su jais atliekamos apeigos ir būrimai būdavo skirti javų derlingumui ir vaismedžių bei vaiskrūmių vaisingumui užtikrinti ir / ar padidinti. Pavalgis Kūčių vakariene, tėvas ar motina „sėdavo“ žirnius, o vaikai juos gaudydavo sterblėmis arba maišeliais. Tikėta, kad kuris daugiau pagaus / į kurio maišelį įkris daugiau, tam geriau augs javai (Kudirka 1993: 130). Per Kūčias „pašutina žirnių ir jų skystimu suvilgo ruginius šiaudus. Vyrai jų ryšeliu užriša ant vaismedžių kamienų, kad gerai derėtų vaisiai. Taip darė maždaug iki 1930 m.“ (Ulčinskas 1995: 85). Panašių apeigų turėjo ir slavų tautos. Kai kuriose Baltarusijos vietovėse dar prieš Kūčių vakarienę namuose pribarstydavo virtų žirnių (Зеленин 1991: 402), arba šeimininkas ant stalo paberdavo žirnių, o sėdintieji stengdavosi kuo daugiau jų pagauti. Там, kuris sugaus daugiausia, labiausiai seksis auginti avis (Плотникова, Усачева 1995: 523). Nuo Kūčių vakarienės likusius žirnius šeimininkas išbarstydavo sode ir ant avilių, kad būtų daugiau vaisių ir bitės neštų daugiau medaus (ten pat). Žirniai taip pat naudoti Kūčių vedybiniuose būrimuose, tačiau, kaip ir būrimuose su pagaliais, čia svarbesnė, atrodo, skaičių magija (Kudirka 1990: 20).

Teiginių, kad žirniai būtų buvę naudoti lietuvių vestuvių papročiuose, neaptikta, tačiau kaimynų slavų tautose žirniai – svarbus vestuvinis patiekalas jaunųjų *vaisingumui* užtikrinti. Lenkijoje vestuvininkai šokdavo šoki, rankose laikydami po dubenėlį žirnių. Žirniai čia buvo pagrindinis vestuvių valgis (Плотникова, Усачева 1995: 524). Čekai žirniais apiberdavo jaunąją. Tikėta, kad kiek jų užkibs ant nuotakos suknelės, tiek pora susilauksianti vaikų (ten pat). Lenkų lyrinėse dainose žirnis – *erotinės* kilmės simbolis, o čekai jį sieja su brandžios ir tekėti pasirengusios merginos vaizdiniu (ten pat). Lenkijoje „grochovy wieniec“ – žirnių virkščių vainikas – simbolizavo prarastą nekaltybę (ten pat).

Žirnio, kaip vaisingumo simbolio, vaizdinys aptinkamas lietuvių tikėjimuose apie vaikų pradėjimą: „Merginoms negalima valgyti žirnių, nes gali pribresti (tapti nėščia)“ (BIVV 7). Slavų tautose analogiškus tikėjimus išreiškia frazeologizmai: lenkų kalboje „grochu się objadła“ (‘apsivalgė žirnių’) reiškia „pastojo neištekėjusi“,

atitikmuo rusų kalboje – „покушать гороху“ (‘pavalgyti žirnių’), kalbant apie netekėjusią merginą, reiškia „pastoti“ (Плотникова, Усачева 1995: 524, 525).

Uogos, kaip ir obuoliai, kuriuos suvalgius pasakose gali atsirasti vaikas (KLPTK I 349, ES tipas I.1.2.17), apeigose, урач vestuvių, taip pat simbolizuoja *vaisingumą*. Kaip teigia В. Kerbelytė, „dovanoti vaisių / vaišinti vaisiumi“ daugelio tautų folklore reiškia meilę (Кербелите 1996: 338). Pavyzdžiui, Lietuvoje merginos pavaišinimas obuoliu reiškė, kad vaikiną ja domisi (ten pat: 339). Lietuvių vestuvinėse dainose užfiksuotas paprotys obuoliais, riešutais ar uogomis vaišinti piršlius (ten pat). Serbų dainose mergina meta į viršų obuolį: kuris vaikiną jį sugaus, už to mergina ištekės (ten pat). Kai kuriuose lietuvių pasakose „Gyvatė įmetama į ugnį“ (409 A*) variantuose trečias brolis meta obuolį, ir šis nusiridena į požemį pas pelę arba gyvatę: trečias brolis ją veda (ten pat). Kaip jau minėta, obuoliais būdavo puošiami vestuviniai sodai (Buračas 1993: 358). Dzūkijoje „kas nors tyčia ten, kur sėdės jaunoji, paberdavo uogų, kad būtų daug ir gražių vaikų“ (Paukštytė 1999: 37). Pasak R. Racėnaitės, tautosakoje uoga gali metaforiškai žymėti merginą (Racėnaitė 2005: 42).

Taigi žirniai ir uogos, vieni iš apeiginių valgių, liaudies pasaulėžiūroje apipinti įvairiais, dažniausiai su vaisingumu siejamais tikėjimais, analizuojamuose stebuklinių pasakų ES yra magiški maisto produktai.

Išvados

1. Pasirinktų I.1.2.16. tipo elementariųjų siužetų apie nepaprastą vaiko gimimą / atsiradimą išskaidymas į tam tikras sudedamąsias dalis padėjo geriau atskleisti kiekvieno ES aptinkamo objekto svarbą ir reikšmę. Tų reikšmių visuma savo ruožtu padėjo išvelgti, kad pasakų ES minimi objektai ten nėra atsidūrę atsitiktinai, kaip gali pasirodyti paprasčiausiai skaitant pasakas, o yra glaudžiais ryšiais susipynusios simbolinės sistemos dalis. Kaip parodė analizė, daugumoje elementariųjų siužetų simbolių kalba aprašoma gana įvairių objektų – moteriškų ir vyriškų erotinių simbolių – jungtis, tam tikra simbolinė lytinio akto analogija, kuri ir išprovokuoja stebuklingą vaiko atsiradimą.

2. Elementarieji siužetai, kuriuose nepaprastas vaiko gimimas susijęs su maisto gaminimo vieta (krosnis, kaminais) ar indais, kuriuose maistas verdamas / laikomas (puodas, statinė, piesta ir kt.), galėję būti nulemti simbolinio moters reprodukcinę funkciją perkėlimo į šiuos, su jos kasdiene veikla (maisto gaminimu) labiausiai susijusius objektus. Pažymėtina, kad kai kurios šių gana skirtingų objektų formos ypatybės (įdubimas, anga) galėjusios kelti asociacijų ir su moters fiziologija.

3. Nepaprastas vaiko gimimas dažniausiai siejamas su krosnimis – moters gimdos simboliu. Užkurta krosnis archajinėje pasaulėžiūroje turėjusi ir papildomų konotacijų – reiškusi meilę. Kamino semantika nėra tokia aiški, tačiau jis taip pat sietinas su seksualumu, vaisingumu. Su šiais elementariaisiais siužetais sietini ES apie po pagalvę / kišenėje / pirštinėje atsiradusius vaikus veikiausiai ir yra nulemti šių daiktų savybės gerai išlaikyti naujai gyvybei atsirasti ir išsaugoti būtiną šilumą.

4. Kita ES minima erdvė, kurioje atsiranda / gimsta vaikas, yra vanduo – universalus gyvybės, vaisingumo simbolis. Tuo tarpu šulinys kalbamuose ES galėjęs simbolizuoti moters reprodukcijos organus.

5. Piesta mūsų analizuojamuose ES – erotinis simbolis, įprasminantis moters reprodukcijos organus, tuo tarpu pirštas – vyro genitalijų simbolis.

6. Elementariuosiuose siužetuose aptinkami žirniai ir uogos – vieni iš apeiginių valgių, liaudies pasaulėžiūroje apipinti įvairiais, dažniausiai su vaisingumu siejamais tikėjimais. Pasakose jie yra naudojami kaip magiški objektai.

ŠALTINIAI

AED – *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*, sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius, Vilnius, 1986.

AK – *Atvažiuoja Kalėdos: Advento-Kalėdų papročiai ir tautosaka*, parengė Skirmantė Valiulytė, Nijolė Marcinkevičienė, Eugenija Venskauskaitė, (*Gyvoji tradicija*, kn. 2), Vilnius, 2000.

AT – *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography* Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FFC No. 3), translated and enlarged by Stith Thompson, *Folklore Fellows Communications*, 1964, No. 184.

BIVV – Jonas Balys. Vaikystė ir vedybos: Lietuvių liaudies tradicijos, kn.: Jonas Balys. *Raštai*, t. V, parengė Rita Repšienė, Vilnius, 2004, p. 7–118.

BsLP – *Lietuviškos pasakos*, t. 1–2, surinko Jonas Basanavičius, Shenandoah Pa., 1898–1902.

DPDI – *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*, surinko ir parengė Jurgis Dovydaitis, Vilnius, 1987.

KLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*, Vilnius, 1999, t. 3: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*, 2002.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XIX, Vilnius, 1956–1999, t. XX, Kaunas, 2002.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

LPTK – Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas (sudarė Bronislava Kerbelytė).

LRD – *Linėlius roviau dainavau: Onos Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinė*, sudarė ir parengė Bronė Stundžienė [ir kt.], Vilnius, 1990.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LtT – *Lietuvių tautosaka*, t. V: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, paruošė Kazys Grigas, Vilnius, 1968.

SIŠLP – *Šiaurės Lietuvos pasakos*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius ir Adelė Seselskytė, Vilnius, 1974.

LITERATŪRA

Balys Jonas 1943. Krikštytos mūsų kaime, *Naujoji Lietuva*, Nr. 91–92, p. 2.

Balys Jonas 1993. *Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*, ats. red. Vytis Čiubrinskas, Vilnius.

Balsys Rimantas 2005. Vaisingumo skatinimas tradicinių vestuvių papročiuose, kn.: *Lyčių samprata tradicinėje kultūroje: Konferencijos medžiaga*, Vilnius, p. 62–69.

Būgienė Lina 1999. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose, *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII), p. 13–85.

Buračas Balys 1932. Gyvulių išgynimo apeigos, *Gimtasai kraštas*, Nr. 2, p. 99–102.

Buračas Balys 1993. *Lietuvos kaimo papročiai*, Vilnius.

Cocchiara Giuseppe 1980. *Il Paese di Cuccagna e altri studi di folklore*, Torino.

- Dundulienė Pranė 2005. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, 3-ioji laida, Vilnius.
- Jurginis Juozas, Lukšaitė Ingė 1981. *Lietuvos kultūros istorijos bruožai: (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*, Vilnius, p. 186–333.
- Katkus Mikalojus 1949. *Balanos gadynė*, Vilnius.
- Kerbelytė Bronislava 1997. Pieną atimančios ir ant šluotos skraidančios raganos: fantastika ir tikrovė, *Tautosakos darbai*, [t.] VI-VII (XIII-XIV), p. 61–75.
- Kudirka Juozas 1990. *Kūčių naktis*, Vilnius.
- Kudirka Juozas 1993. *Kūčios ir Kalėdos*, Vilnius.
- Macijauskaitė-Bonda Jurgita 2006. Lietaus ir sniego šaukimas bei nuvarymas lietuvių vaikų folklore, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXI, p. 169–182.
- Paukštytė Rasa 1999. *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime: XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius.
- Racėnaitė Radvilė 2005. *Žmogaus gyvenimo trukmės ir kokybės samprata lietuvių folklore*: Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.
- Ulčinskas Vladas 1995. *Raitininkų kaimas (1850–1950)*, Vilnius.
- Vaičekauskas Arūnas 1995. Žiemos kalendorinės šventės, kn.: *Dieveniškės*, Vilnius, p. 345–353.
- Višinskaitė Asta 2003. *Sapnų aiškinimų sandaros ir funkcionavimo specifika*: Magistro darbas, vadovė Bronislava Kerbelytė, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.
- Vyšniauskaitė Angelė 1964. Šeimos butis ir papročiai, kn.: *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius, p. 448–526.
- Vyšniauskaitė Angelė 1967. *Lietuvių šeimos tradicijos*, Vilnius.
- Бласкина Татьяна Юрьевна 2001. Мифологический текст родин, kn.: *Родины, дети, повитухи в традициях народной культуры*, Москва, p. 61–78.
- Боранов Д. А. 2001. Родины обряд: время, пространство, движение, kn.: *Родины, дети, повитухи в традициях народной культуры*, Москва, p. 9–30.
- Валенцова Марина Михайловна, Виноградова Людмила Николаевна 1999. Колодец, kn.: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 2, Москва, p. 536–541.
- Зеленин Дмитрий Константинович 1991. *Восточнославянская этнография*, Москва.
- Кербелите Бронислава 1996. Древо жизни: к вопросу о реконструкции фольклорных образов, kn.: *Секс и эротика в русской традиционной культуре*, Москва, p. 330–353.
- Левкиевская Елена Евгеньевна 2004. Палец, kn.: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 3, Москва, p. 616–618.
- Плотникова А. А., Усачева В. В. 1995. Горох, kn.: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 1, Москва, p. 523–526.
- Познанский Н. 1995. *Заговоры: Опыт исследования, происхождения и развития заговорных формул*, репринт издания 1917 года, Москва.
- Топорков Андрей Львович 1995а. Пест, kn.: *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*, Москва, p. 306–307.
- Топорков Андрей Львович 1995б. Печь, kn.: *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*, Москва, p. 310–312.
- Топорков Андрей Львович 1995в. Ступа, kn.: *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*, Москва, p. 369.
- Шумов К. Е., Черных А. В. 1996. Беременность и роды в традиционной культуре русского населения прикамья, kn.: *Секс и эротика в русской традиционной культуре*, Москва, p. 175–191.

SUPERNATURAL BIRTH / APPEARANCE OF CHILD IN LITHUANIAN FAIRYTALES

JURGITA MACIJAUSKAITĖ-BONDA

Summary

Supernatural birth / appearance of child is one of the most popular elementary plots (henceforth, EP) of the Lithuanian fairy tales (e.g. see types AT 301 B, 327 F, 531, 700). The tales usually start by telling that husband and wife (usually, two elderly people) cannot conceive a child. Therefore they resort to magic, and consequently the desired child in their family appears.

The article deals with EP type 1.1.2.16. "Hero places an object under favorable conditions" (KLPTK I 366, 367). The aim of the paper is to define the semantic meaning of the objects, used by the heroes of the EPs, and the places where these objects once placed become children. In order to discover symbolic meaning of the EPs, folklore material is compared with ethnological and linguistic data.

Some conclusions:

1. Analysis of the elementary plots, type 1.1.1.16, showed that in the majority of EPs by means of symbolic language a junction between some particular objects (feminine and masculine erotic symbols) is described. In the tales, this way we find a kind of symbolic analogues of sexual intercourses, which consequently result in fantastic appearance of a child.

2. Characteristics of the EPs, in which the supernatural birth is associated with places where food is cooked (stove or chimney) or the dishes where food is cooked or kept (e.g. pot, vat, mortar), might have been conditioned by symbolic transfer of the female reproductive functions to these objects, which are most of all related to her daily activities (cooking). It is also noted that some physical characteristics of these objects (concave, hole) in the ancient traditions might have had some associations with the female body.

3. The supernatural birth in the EPs is most often related to placing an object (e.g., finger, a piece of wood) into the stove – a symbol of the woman's womb. Stove with fire inside had some additional connotations as well – it meant love. The semantics of chimney is not entirely clear; however, it is also related to sexuality and fertility.

4. In the EPs that are analyzed in this article, mortar is used as an erotic symbol of female reproductive organs, while finger symbolizes the male penis.

5. Another place where a child might be born supernaturally is water – a universal symbol of life and fertility. A well in some particular contexts of archaic culture used to symbolize womb.

6. EPs about children, which are born under a pillow, in a pocket or in a glove, are related to those where a stove is mentioned. These places have most probably appeared in the tales because of their characteristic ability to keep warmth, which is very important for the coming of a child into being.

7. Some articles of food, e.g. peas and berries are used in the EPs as magic objects. In the archaic tradition, they belonged to the group of ritual dishes and often were believed to mean fertility.

Gauta 2007-03-23